

Boekbespreking
Jaap Evert Abrahamse

Cor Wagenaar
Town Planning in the Netherlands since 1800
Rotterdam: 010 Publishers, 2011

Town Planning in the Netherlands since 1800 is geschreven door architectuurhistoricus Cor Wagenaar, verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Delftse faculteit Bouwkunde. Het is 640 pagina's dik en weegt zo'n twee kilo. Wie het onder zijn kussen legt, kan niet meer slapen. Misverstand is uitgesloten: dit boek heeft de pretentie het nieuwe overzichtswerk te zijn van de geschiedenis van de Nederlandse stedenbouw en stadsplanning. Wagenaar heeft met dit boek een prestatie van formaat geleverd. Wat hij in zijn eentje heeft neergezet, wordt tegenwoordig meestal geschreven door teams van specialisten, geleid door perioderedacteurs. Vergelijk bijvoorbeeld het overzicht van de Nederlandse architectuurgeschiedenis dat enkele jaren geleden verscheen onder de titel *Bouwen in Nederland*.¹

Dit is geen geïllustreerde catalogus van stedenbouwkundige ontwerpen met een meer of minder uitgebreide toelichting, maar een overzicht van het stedenbouwkundig denken en handelen van de laatste twee eeuwen. Daarbij staat niet een opeenvolging of ontwikkeling van plannen en ontwerpers centraal, maar het Nederlandse landschap als resultaat van de wisselwerking tussen mens en natuur, die onderhevig is aan de invloed van technische vooruitgang, ideologie en artistieke voorkeuren. Wagenaar legt in de inleiding terecht de nadruk op de sterke band tussen stad en landschap. Hij karakteriseert Nederland als een 'stedelijk laboratorium', een artificieel landschap dat – inclusief steden en dorpen – keer op keer op de schop ging. Hij laat daarbij het vooruitgangdenken los en benadrukt dat er in de voortdurende transformatie van Nederland ook onvoorstelbaar veel verloren is gegaan in het ruraal en stedelijk landschap, de steeds opnieuw kaalgeschraapte palimpsest waarop de geschiedenis van Nederland zich afspeelde.

Het boek begint volgens de titel in 1800, maar het bijna honderd pagina's tellende eerste deel, volgens de auteur een 'uitgebreide proloog', gaat over de stedenbouw en landinrichting ten

¹
K. Bosma e.a. (red.), *Bouwen in Nederland 600-2000*. Zwolle: Waanders, 2007.

Book review
Jaap Evert Abrahamse

Cor Wagenaar
Town Planning in the Netherlands since 1800
Rotterdam, 010 Publishers, 2011

Town Planning in the Netherlands since 1800 is written by architectural historian Cor Wagenaar, who is on the staff of the History department at Delft University of Technology's Faculty of Architecture. It is 640 pages long and weighs about two kilos – put it under your pillow and you won't be able to sleep. The author leaves his readers in no doubt this book is meant to become the new standard work on the history of Dutch urban design and town planning. It is an astonishing achievement: what Wagenaar has done here, entirely on his own, is nowadays usually written by whole teams of specialists supervised by period editors. Take, for example, the survey of Dutch architectural history published a few years ago under the title *Bouwen in Nederland 600-2000*.¹

This is not an illustrated catalogue of town planning designs with more or less extensive explanatory notes, but a review of Dutch town planning in thought and practice over the past two centuries. The focus here is not on a mere succession of changing plans and designers, but on the Dutch landscape that has resulted from interaction between man and nature as influenced by technological progress, ideology and artistic developments. Wagenaar's introduction rightly emphasises the close links between towns and the landscape. He describes the Netherlands as an 'urban laboratory', an artificial landscape which – together with towns and villages – has been repeatedly redesigned. Abandoning notions of progress, he stresses that this constant transformation of the Netherlands has destroyed a tremendous amount of this country's rural and urban landscape – a repeatedly erased palimpsest on which Dutch history has unfolded.

According to the title the book begins in 1800, but the first part, which is almost a hundred pages long and is described by the author as an 'extended prologue', is about town and land-use planning in the days of the Dutch Republic. 'Prologue' or not, this crosses the 1850 watershed that is observed by many architectural historians and

¹
K. Bosma et al. (eds), *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle, Waanders, 2007.

tijde van de Republiek. ‘Proloog’ of niet, het boek doorbreekt daarmee de waterscheiding die door veel architectuurhistorici wordt gelegd bij 1850 en in het collectiebeleid van het helaas ten onder gegane Nederlands Architectuurinstituut zelfs was vastgelegd. Daarmee is al een punt gecoord: de geschiedenis van de stedenbouw is een geschiedenis van de lange termijn, van geleidelijke veranderingen in het denken, die vorm krijgen in ontwerpen die vervolgens worden uitgevoerd – of niet – en waarvan de effecten soms pas na vele jaren merkbaar worden. Dat geldt alleen al in praktische zin: in een aantal steden, zoals Haarlem, Groningen en Amsterdam, bestond de eerste dynamiek in de negentiende eeuw uit het volbouwen van de leeg gebleven delen van zeventiende-eeuwse stadsuitbreidingen.

De Proloog bevat een aantal curieuze observaties, die de betooglijn van het boek niet in de weg staan, maar door een goede redacteur hadden moeten worden rechtgezet: de Amsterdamse Westerkerk wordt per abuis genoemd als hét voorbeeld van centraalbouw en de trekschuit wordt omschreven als het meest luxe vervoermiddel. Vestingwerken zouden samenvallen met de grens van de stedelijke jurisdictie, en Wagenaar wijt het ontbreken van ‘barokke’ stedelijke complexen van openbare gebouwen aan pleinen en van zichtassen aan de overheersende ideologie, terwijl daar een veel eenvoudiger verklaring voor is: door de deling van de macht in de Republiek waren er simpelweg geen opdrachtgevers met genoeg interesse in dergelijke kostbare projecten, laat staan dat ze over de macht en middelen beschikten om ze tot uitvoering te brengen. Het Amsterdamse stadhuis had door zijn dominante architectuur, afwijkend materiaalgebruik en kolossale omvang een zodanig overdonderende impact op zijn omgeving, dat deze niet hoefde te worden aangepast aan het gebouw, als dat al gekund had. Ook had het verschil tussen polders en droogmakerijen helderder kunnen worden geformuleerd: dit boek is tenslotte voor de internationale markt bedoeld.

Het eerste deel van het boek lijkt onder het ontbreken van een goed periode-overzicht van de stedenbouw ten tijde van de Republiek. Het proefschrift van Ed Taverne uit 1978 is het laatste boek dat als zodanig kan worden gekenschetst, maar er is inmiddels veel ander onderzoek verricht, ook naar steden die niet door Taverne werden behandeld. Het gebruik van literatuur is eigenzinnig te noemen: zo wordt Simon Schama’s *The Embarrassment of Riches* omstandig geciteerd, maar staat Jonathan Israels *The Dutch Republic: its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806* niet eens in de literatuurlijst. Ook op kleinere schaal doet Wagenaar dat: in de paragraaf over tuinarchitectuur komt een gedoodverfde hoofdrolspeler als Constantijn Huy-

gens niet voor, maar leunt Wagenaar op de obscure Friese edelman Johan Vegelin van Claerbergen en de in dit boek prominente, eveneens wat obscure auteur van vele wetenschappelijke verhandelingen Johann Hermann Knoop (die door het gehele boek terugkomt). Dat leidt overigens tot een prachtige beschrijving van de verhouding tussen landschap en politieke macht in Friesland. Er is de laatste jaren, bijvoorbeeld in de serie *Architectura Moderna*, een aantal grote publicaties verschenen over het functioneren van de Republiek als draaishijf voor architectonische en stedenbouwkundige ideeën, maar Wagenaar geeft voor het eerst een samenhangende beschrijving van de opkomst van het internationale verlichtingsdenken en de invloed daarvan op de inrichting van Nederland.

Deze Proloog vormt de opmaat voor de zeven andere delen van het boek, volgens een heldere chronologische opzet gebaseerd op de grote historische lijnen. Elk van die delen begint met een algemene historische inleiding. Daarin wordt aan de hand van een aantal publicaties de achtergrond geschetst van de Nederlandse praktijk. Zo beschrijft Wagenaar de invloed van met name Duitse theoretici in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de stedenbouwkundige discipline na lange tijd van stagnatie vanuit het niets moest worden opgebouwd, aanvankelijk vooral in de sfeer van de civiele techniek – verbetering van infrastructuur, milieu, en volkshuisvesting – maar later ook met esthetische doelstellingen. In de periode daarna komen de CIAM en, na de Tweede Wereldoorlog, de Amerikaanse invloed op stedenbouw en architectuur aan bod en verder de toenemende overheidsinvloed op de stedenbouw, waarbij de vreemde paradox optrad dat stad en stedelijke levenswijze juist door het anti-stedelijke overheidsbeleid werden uitgesmeerd over het plateland. Vervolgens wordt de uitwerking van die ideeën uiteengezet aan de hand van een aantal stedenbouwkundige ontwerpen. Daarbij komen we geen grote verrassingen tegen: Wagenaar ontkomt er door de omvang van zijn onderzoek niet aan om vooral gebruik te maken van de bestaande literatuur. Daarin staan de grote steden in het westen van het land centraal, en die zijn dan ook prominent aanwezig. Veel andere steden komen er bekaaid vanaf. Dat kunnen we echter Wagenaar niet aanrekenen, en het heeft ook zijn voordelen: enerzijds kunnen we een aantal steden volgen door het boek en anderzijds wordt op basis van Wagenaars overzicht duidelijk welke steden beter moeten worden onderzocht.

Op basis van dit overzicht kunnen vragen worden geformuleerd over het boek zelf, maar ook over de agenda van de Nederlandse stadsgeschiedenis: ligt de nadruk niet te veel op de ‘moderne’

traditie? Of komt dat omdat de modernen zich altijd in het centrum van het debat bevonden, terwijl de meer traditionele stedenbouwers daar meestal buiten bleven? Weten we niet erg weinig van projectontwikkeling in de geschiedenis, terwijl we erg veel weten van overheidsinstanties en woningcorporaties? We kunnen ons afvragen of de scheiding tussen stedenbouw als civieltechnische opgave en als esthetisch gefundeerde artistieke discipline niet te ver is doorgevoerd, en of die scheiding eigenlijk wel bestaat: immers, juist de door hun ontwerpers als ‘functionalistisch’ omschreven stedenbouw blijkt toch onder invloed van een esthetisch ideaal tot stand te zijn gekomen – en daarnaast in veel gevallen niet geweldig functioneel en weinig duurzaam. De vooroorlogse wijken die door de functionaristen als speculatiebouw – en als zodanig als mislukt – werden gezien, zijn tegenwoordig veel gewilder en blijken aanpasbaar aan steeds nieuwe technische en demografische ontwikkelingen – nu de overheid zich er niet meer mee bemoeit. Een andere grote vraag die opkomt is de noodzaak van planning op een (boven)regionale schaal: is stadsplanning op de lange termijn zinvol, of is de groei van steden ondergeschikt aan de infrastructurele netwerken? Was de stedenbouw voor de Tweede Wereldoorlog per definitie reactief? En is dat een probleem, zoals veel mensen denken, nu de rijksoverheid zich terugtrekt uit de ruimtelijke ordening?

Dit is in de eerste plaats een ideeëngeschiedenis. Wagenaar haalt de ontwerpers en hun werk weg uit het domein van de kunstgeschiedenis, en daarmee ook uit de sfeer van hagiografie die – deels door eigen toedoen – om veel bekende ontwerpers heen hing. Hij plaatst de ontwikkelingen binnen het stedenbouwkundig ontwerp en de landinrichting, en de achterliggende concepten in een breed, internationaal historisch kader. En juist daarin zit de grote kracht van dit overzicht over de lange termijn. Net als ieder ander goed overzicht bestaat dit boek bij de gratie van de vaardigheid om keuzes te maken, die uit de aard der zaak discutabel zijn. Wagenaar bezit die vaardigheid: hij kiest zodanig dat hij nergens de grote lijn uit het oog verliest van zijn breed opgezette, maar nergens vervelende betooglijn, waarin de geschiedenis van het stedenbouwkundig ontwerp wordt verweven met maatschappelijke en technische ontwikkelingen en de onderliggende, meer fundamentele veranderingen en ideeën. Daarmee maakt Wagenaar alle pretenties waar en ligt er een prachtig overzicht van de opkomst en – volgens sommigen – de ondergang van de stedenbouwkundige discipline in Nederland, dat ons voor jaren stof biedt voor onderzoek en discussie en ons aan het denken kan zetten over de praktijk van deze tijd.

was even enshrined in the (now sadly defunct) Netherlands Architecture Institute’s collection policy. This in itself is a major achievement, for the history of town planning is a long-term history of gradual changes in thinking that take shape in designs, which are then implemented – or not – and whose effects sometimes only become apparent after many years. This is true if only in practical terms: in some towns such as Haarlem, Groningen and Amsterdam, the first changes in the nineteenth century involved filling the gaps in seventeenth-century urban expansion projects.

The Prologue contains a number of curious observations that do not conflict with the book’s line of argument but should surely have been edited out: Amsterdam’s Westerkerk church is wrongly described as the classic example of a central-plan structure, and horse-drawn canal boats as the most luxurious means of transport at the time. Fortifications supposedly coincided with the boundaries of urban jurisdictions, and Wagenaar attributes the lack of ‘Baroque’ urban complexes of public buildings on squares and along sight lines to the prevailing ideology, whereas there is a far simpler explanation: the division of power in the Dutch Republic was such that no-one had sufficient interest in commissioning such costly projects, let alone the necessary power and resources to carry them out. The dominant architecture, unusual use of materials and colossal size of Amsterdam’s city hall had such an overwhelming impact on its surroundings that these did not have to be adapted to the building – even assuming they could have been. The difference between ‘reclaimed land’ and polders in general might also have been expressed more clearly, given that the book is intended for the international market.

The first part of the book suffers from the lack of a good periodic review of town planning under the Dutch Republic. The last book to qualify as such is Ed Taverne’s dissertation (1978); but there has been a lot more research since then, some of it into towns that Taverne did not cover. Wagenaar’s use of literature is frankly surprising: Simon Schama’s *The Embarrassment of Riches* is quoted at length, but Jonathan Israel’s *The Dutch Republic: its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806* does not even feature in the bibliography. And Wagenaar does the same thing on a smaller scale: the section on landscape gardening makes no mention of the obvious key figure in that field, Constantijn Huygens, but relies instead on the obscure Frisian nobleman Johan Vegelin van Claerbergen and the likewise rather obscure author of numerous scientific treatises Johann Hermann Knoop (whose name recurs throughout the book). The result, however, is a wonderful description of the relationship between landscape

and political power in Friesland. In recent years, for instance in the *Architectura Moderna* series, there have been a number of major publications on the role of the Dutch Republic as a hub of ideas on architecture and town planning; but Wagenaar is the first to provide a coherent description of the rise of international Enlightenment thought and its influence on the spatial development of the Netherlands.

This Prologue leads into the other seven parts of the book, in a clear chronological arrangement along major historical lines. Each part begins with a general historical introduction that outlines the background to Dutch practice, with reference to various publications. For example, Wagenaar describes the influence of above all German theorists in the second half of the nineteenth century, when the discipline of town planning had to be built up from scratch after a long period of stagnation, at first mainly in the sphere of civil engineering – improvement of infrastructure, the environment and housing – but later also with aesthetic goals. In the next period the author discusses CIAM and, after the Second World War, American influence on town planning and architecture, as well as growing governmental influence on town planning – with the curious paradox that anti-urban government policies caused cities and the urban way of life to expand into rural areas. The implementation of these ideas is then described with reference to a number of town planning designs. There are no big surprises here. Given the scope of his study, Wagenaar cannot help mainly making use of the existing literature, which focuses on the major cities in the west of the country; so these are prominent here too. Many other cities get short shrift. Yet we cannot blame the author for this, and indeed it has its advantages: we can watch a number of cities develop in the course of the book, and at the same time Wagenaar’s survey makes clear which cities require more detailed study.

All this raises questions not only about the book itself, but also about the agenda of Dutch urban history. Is there perhaps too much emphasis on ‘modern’ tradition – or is this because the Modernists were always at the heart of the debate, whereas more traditional town planners mostly kept out of it? Do we perhaps know too little about the history of project development, and far too much about government bodies and housing corporations? It may be wondered whether the distinction between town planning as a civil-engineering task and as an aesthetically based artistic discipline has not been taken too far, and indeed whether it even exists – for the town planning described by its designers as ‘functionalist’ nevertheless turns out to have emerged under the influ-

ence of an aesthetic ideal, and in many cases was not in fact all that functional, or indeed sustainable. The pre-war districts which were seen by the functionalists as speculated building (and hence as failures) are nowadays much more popular and have proved adaptable to ever-changing technological and demographic developments – now that the government has stopped intervening in them. Another key question concerns the need for planning on a regional or supra-regional scale: is town planning meaningful in the long term, or is the growth of cities subordinated to infrastructure networks? Was town planning before the Second World War by definition reactive – and is that a problem, as many people think, now that the government has withdrawn from spatial planning?

This is first and foremost a history of ideas. Wagenaar removes the designers and their work from the realm of art history, and hence from the hagiographic aura that has surrounded many famous designers – partly through their own doing. He places developments in Dutch town planning design and land-use planning, as well as the underlying concepts, in a broad, international historical context; and this is the great strength of this long-term survey. Like any good survey, this book depends on the author’s ability to make choices which by their very nature are debatable. Wagenaar has this ability, and makes choices so that he never loses sight of the big picture – his broad-based but always fascinating line of argument, which links the history of town planning design to social and technological developments and the more fundamental underlying changes and ideas. Wagenaar thus makes good all his claims in a splendid survey of the rise and, some would say, fall of town planning in the Netherlands which will provide material for research and debate for many years to come and can help us think about present-day practice.